

Albert Valdese doktoritöö ja tema panus eestikeelsete meditsiinioskussõnade väljatöötamisel

PAULA PÕDER

Artikli eesmärk on anda ülevaade Tartu Ülikooli patoloogilise anatoomia professori Albert Valdese (01.12.1884–16.12.1971) tegevusest meditsiinioskuskeele arendamisel. Albert Valdes avaldas kirjutisi oskuskeelest eelkõige ajakirjas Eesti Arst, mille juures ta oli tegev 1921–44,¹ kuid ka eraldi väljaannetena (1924. aastal „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“, 1929. aastal „Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu“).² Laiemale lugejaskonnale tutvustas Albert Valdes uusi termineid ajakirjades Tervis, Agu ja Loodus. Postuumselt avaldati Albert Valdese ja Tartu Ülikooli eesti keele professori Johannes Voldemar Veski „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat“.³

¹ Maie Toomsalu, Vello Valdes, *Legend elab: Albert Valdes, Eesti patoanatom* (Tartu, 2012), 10, 128, 134, 148.

² Albert Valdes, Johannes Voldemar Veski, *Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu* (Tartu, 1924); Albert Valdes, *Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu* (Tartu, 1929).

³ Albert Valdes, Johannes Voldemar Veski, *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat*, I osa, teadustoim Paul Alvre, Viuu Sillastu (Tallinn 1982); Albert Valdes, Johannes Voldemar Veski, *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat*, II osa, teadustoim Paul Alvre, Viuu Sillastu (Tallinn, 1983).

Ülevaade eesti arstiteadusliku oskuskeelee arenemisest enne Albert Valdese tööd

1920. aastate alguses oli meditsiini oskuskeel küll olemas, kuid puudulik, ebatäpne ja kohmakas. Oma eelkäijatest Eesti meditsiinilis-kirjandusliku kultuuri väljatöötamisel pidas Valdes ise oluliseks esile tõsta kolme meest ja teost: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kodutohtrit“ (1879), Peeter Hellati „Terwise-õpetust“ (esimene trükk 1894, teine trükk 1913) ning Heinrich Niggoli „Eesti arstiteaduslist sõnastikku“ (1914).⁴

Kreutzwaldi „Kodutohter“ oli Valdese sõnade kohaselt teos, „mille tähtsus populaar-meditiinilise raamatuna on juba ammu täiesti iganenud, kuid mille väärtust meie arstinduse teatava ajajärgi peegeldajana tuleb kõrgelt hinnata“.⁵ Kreutzwald pakkus mõnedele võõrsõnadele välja uusi eestikeelseid vasteid, näiteks *nerwude-ühenduskind* või *weresoonte-ühenduskind*,⁶ kuid need on hiljem asendatud sobivamate sõnadega, vastavalt *närvisüsteem* ja *veresoonkind*. Samas on Kreutzwald tutvustanud sõnu, mida Valdese kaasaegsed pidasid uudissõnadeks, näiteks *täheldama* (*beobachten*).⁷

Peeter Hellat võttis oma „Terwise-õpetuses“ avaldatud oskussõnade puhul appi murdekeele, avaldades raamatu esimese trüki eessõnas arvamust, et võõrkeelsetele laensõnadele tuleks eelistada murdesõnu. Mõned Peeter Hellati poolt kasutusele võetud oskussõnad on tänini käibel, näiteks *were-libled*, *tuiksoon*. Teisi on edasi arendatud ja väikeste muudatustega on needki meile tuttavad, nagu *nakkajad haigused* (nakkushaigused) ja *ajusong*.⁸ Teise trüki eessõnas kirjutab ta: „*Rõõmuga pean tunnistama, et suur hulk uusi oskussõnu* (termini technici) *ehk anatoomilisi ja fizioloogilisi terminusi, mis raamatu esimene trükk tõi, niihästi rahwa kui ka kirjanikkude poolt heaks on tunnistatud ja üleüldiseks rahwa omanduseks on saanud.*“⁹ Keelelis-

⁴ Albert Valdes, „Eesti meditsiinilis-kirjandusliku kultuuri arenemisest“, *Sugemeid Eesti arstinduse ajaloole* („Eesti organiseeritud arstikond 1912–1937“ täiendusega), korraldanud A. Valdes, H. Normann (Tartu, 1940), 429, 452.

⁵ Albert Valdes, „Mõnda tegeleva arsti meditsiinist 60 aastat tagasi“, *Eesti Arst*, 8 (Tartu, 1938), 608.

⁶ Friedrich Reinhold Kreutzwald, *Kodutohter. Õpetus, kuda haigedega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama* (Tartu, 1879), 7.

⁷ Samas, 14.

⁸ A. Valdes, „Eesti meditsiinilis-kirjandusliku“, 435.

⁹ Peeter Hellat, *Terwise-õpetus* (Peterburg, 1913), XXIV.

tes küsimustes abistasid Peeter Hellatit esimese trüki juures Jakob Hurt ja Peeter Org ning teise trükiga Johannes Voldemar Veski ja Kaarel Leetberg.¹⁰

Järgmine etapp meditsiinilise oskuskeele arengus on seotud ajakirjaga Tervis (1903–10) ja selle tegevtoimetaja professor Henrik Koppeliga. Vaatamata Tervise lühiajalisele ilmumisele täitis see tähtsat ülesannet, rakendades mitmeid arste kirjanduslikule tööle ning arendades meditsiinilis-kirjanduslikku kultuuri. Samuti valmistas ajakiri ette Tartu Ülikooli arstiteaduskonna eestikeelset õpetegevust, sest Tervise kaastöölised olid Henrik Koppel, Aleksander Paldrock, Aleksander Rammul, Konstantin Konik, Aadu Lüüs, Karl Schlossmann ning Siegfried Talvik Eesti Vabariigi rahvusliku ülikooli esimesed õppejõud.¹¹

Heinrich Niggoli „Eesti arstiteaduslikes sõnastikus“ on toodud vasted 3180 ladinakeelsele oskussõnale. Niggol tõstis eestikeelsete sõnade puhul esile kahte nõudmist: selgust ja sõna kõlavust.¹² Uute sõnade loomisele pööras ta vähe tähelepanu, sest peaasi oli eestikeelset terminoloogiat ühtlustada ning käepäraseks muuta. Valdese hinnangul oli Niggoli sõnastik väga hea abimees, kui Tartu Ülikool muutus eestikeelseks. Ent peagi jäi sõnastik materjali ulatuselt siiski liiga napiks ega suutnud vajadusi rahuldada.¹³

Albert Valdese doktoritöö „Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale“

Albert Valdes puutus eestikeelse meditsiini oskuskeele piiratusega kokku 1920. aastate alguses doktoriväitekirja kirjutades. Vajadus oskussõnade väljaarendamise ja ajakohastamise järele viis ta koostööle keeleteadlase Johannes Voldemar Veskiga. Nende ühine ettevõtmine jätkus ka pärast Valdese doktoritöö kaitsmist.¹⁴ Valdes

¹⁰ A. Valdes, „Eesti meditsiinilis-kirjandusliku“, 435.

¹¹ Pavel Bogovski, Ilmar Laan „Eesti arstiteadusliku oskuskeele arenguloost“, *Teaduslugu ja nüüdisaeg*, 7/2 (Tallinn, 1991), 80–81.

¹² Heinrich Niggol, *Eesti arstiteadusline sõnastik* (Tartu, 1914), eessõna.

¹³ A. Valdes, „Eesti meditsiinilis-kirjandusliku“, 452, 454.

¹⁴ Viuu Sillastu, „Albert Valdes Eesti meditsiinoskuskeele ja -kirjasõna arendajana“,

kaitses oma doktoritöö pealkirjaga „Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale“ 1922. aastal.¹⁵ Kuigi pikka aega on Valdese tööd peetud esimeseks eestikeelseks doktoritööks, jõudis Arnold Liin temast siiski ette ning Valdese töö on teine eestikeelne doktoritöö.¹⁶ Kuid Valdese töö ilmus trükis, Liini oma jäi käsikirja.

Valdes tegi oma doktoritöö tarvis järgmised katsed: katsed nälgimisega, katsed ülisoojusega, katsed külmetamisega, katsed adrenaliiniga, katsed surnult seismisega. Esimese nelja katse puhul toitis ta mõnesid loomi tavaliselt, kuid teisi näljutas. Katseloomadeks olid kodujänesed, merisead, kassid ja oinas. Lisaks uuris ta hiirte ja kukkede normaalseid südameid, kuid ise katseid nendega ei teinud.¹⁷

Doktoritöös jõudis Valdes järgmistele järeldustele:

- 1) *„Nälgimise tagajärjel võib glükogeeni hulk südame spetsiifilises lihassüsteemis kahaneda, kuid sealt mitte täiesti kaduda. Väga vähe või peaaegu mitte sugugi ei vähene glükogeeni hulk atrioventrikulaarsüsteemi lõpuharude Purkinje kiudude tüüpi kiududes;*
- 2) *Nälgimise tagajärjel ei kao glükogeeni ka südame harilikku lihastiku osadest mitte täiesti, – nälga surnud loomade südame kõrvade ja eeskodade lihastikus leidub glükogeeni varustatud kiudusid;*
- 3) *Ülisoojuse mõjul võib glükogeeni hulk atrioventrikulaarsüsteemi lõpuharude kiududes väheneda või täiesti kaduda;*
- 4) *Külmetamine ja adrenaliin iseäralist tuntavat mõju südame glükogeeni peale ei avalda;*
- 5) *Peale surma kaob glükogeeni südamest kiiremini kui teistest elunditest. Juba esimeste tundide jooksul võib glükogeeni hulk südame harilikust lihastikust ja osalt ka spetsiifilisest lihassüsteemist täiesti kaduda. Kõige kauemini püsib glükogeeni hulk atrioventrikulaarsüsteemi lõpuharudes;*
- 6) *Normaalses südames võib rohkesti sisaldavaid kiudusid leida mitte ainult kõrvades ja eeskodades, vaid vahel ka kambrite tipu-poolses osas, trabeeklites ja näsalihaistes;*

Nõukogude Eesti Tervishoid, 1 (Tallinn, 1982), 24–25.

¹⁵ Toomsalu, V. Valdes, *Legend*, 30.

¹⁶ Terje Lõbu, „Eesti ülikooliks võõrkeelte abil“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 42 (Tartu, 2014), 53–78, siin 65.

¹⁷ Albert Valdes, *Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale* (Tartu, 1922), 9–10, 46.

7) *Ka kõhrerakkudest ei kao glükogeen nälgimise tagajärjel, ja siin püü-
sib see peale surma nähtavasti kauemini kui südame lihastikus.*¹⁸

Valdese doktoritöö ise on küll juba eestikeelne, kuid töö lõpus esitatud tabelites leiduv informatsioon katsete kohta ning jooniste seletused on esitatud lisaks eesti keelele ka saksa keeles.¹⁹ Doktoritöös leidub ka mitmeid ladinakeelseks jäetud termineid: *sinus coronarius, septum fibrosum, pars membranacea septi, vena cava superior, sulcus terminalis, trigonum fibrosum*. Neljas kohas on sulgudes eestikeelse seletuse järele toodud ladinakeelne nimetus: sidekoe võrsumine, sidekoe kasvamine lihaskiudude vahele, sidekoelised rohke protoplasma ja suure ümara tuumaga rakud (*myocarditis fibrosa*); sidekoe võrsumine on lihaskiud üksteisest kaugemale lahutanud ja need on paiguti atrofeerinud (*myocarditis fibrosa chronica*). Sealjuures on *trigonum fibrosum* jäetud ka saksakeelses kokkuvõttes tõlkimata.²⁰

Mõnedele doktoriväitekirjas leiduvatele ladinakeelseks jäetud terminitele oli Niggol oma sõnastikus vasted välja pakkunud, kuid ilmselt ei pidanud Valdes neid piisavalt täpseteks. Teiste ladinakeelsete oskussõnade puhul Niggoli sõnastikus täpne vaste puudus, kuid olemas olid sõnad, millest terminit tuletada. Võrdlesin Valdese doktoritöö keelelist poolt Niggoli 1914. aasta „Eesti arstiteaduslise sõnastiku“ ning tänapäevase keele poole pealt Katrin Rehemaatõlgitud ning Sirje Ootsingu ja Laine Trapido toimetatud 2004. aasta „Meditšiinisõnastikuga“. Tabelis 1 on esitatud kuus Valdese doktoritöös veel ladinakeelseks jäetud mõistet. Heinrich Niggoli „Eesti arstiteaduslise sõnastiku“ puhul olen esitanud ladinakeelse mõiste, mille järgi on võimalik eestikeelset vastet sõnastikust leida. Katrin Rehemaatõlgitud sõnastikust olen esitanud tänapäevase eestikeelse sõna. Vajaduse korral olen võrdlusmaterjalina kasutanud ka Albert Valdese ja Johannes Voldemar Veski 1924. aasta „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“ ning Valdese 1929. aasta „Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu“.²¹

¹⁸ Samas, 61.

¹⁹ Samas, 68–73, 76–78.

²⁰ Samas, 1–2, 36–37, 52, 58–59, 66.

²¹ Niggol, *Eesti arstiteadusline sõnastik*; Katrin Rehemaatõlgitud sõnastik, toim Sirje Ootsing, Laine Trapido (Tallinn, 2004); Albert Valdes, Johannes Voldemar Veski, *Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu* (Tartu, 1924); Albert Valdes, *Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu* (Tartu, 1929).

Tabel 1. Albert Valdese doktoritöös ladinakeelseks jäetud terminid

Ladinakeelne termin A. Valdese doktoritöös	„Eesti arstiteadusline sõnastik“ (1914)	„Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“ (1924)	„Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu“ (1929)	„Meditatsioonastik“ (2004)
<i>Sinus coronarius</i>	südame tõmbsoonte loik		pärgurge	pärgurge
<i>Vena cava superior</i>	<i>vena cava</i> – õõnes tõmbsoon	<i>vena cava</i> – õõnesveen, <i>superior</i> – ülemine		ülemine õõnesveen
<i>Septum fibrosum</i>	<i>fibrosus</i> – kiuline, <i>septum</i> – vahesein		<i>fibrosus</i> – fibroosne, kiuline, kiud-, sidekoeline; <i>septum</i> – vahesein	<i>fibra</i> – kiud, <i>septum</i> – vahesein
<i>Pars membranacea septi</i> ²²	<i>pars</i> – osa, <i>membrana</i> – kile, piige, <i>septum</i> – vahesein		<i>pars</i> – osa, <i>membrana</i> – membraan-, kile-, <i>septum</i> – vahesein	
<i>Sulcus terminalis</i>	<i>sulcus</i> – vagu, uure-, rööbas, <i>terminalis</i> – otsa-, ääre-			<i>sulcus terminalis (cordis)</i> – (südame) piirvagu
<i>Trigonum fibrosum</i> ²³	<i>fibrilla</i> – kiud, narmas			

Nende ladinakeelsete oskussõnade kõrval leidis Valdese doktoritöös termineid, mis Niggoli sõnaraamatus olid olemas, kuid mida Valdes oli veidi muutnud. Näiteks *südame eeskoda*²⁴ on Niggolil *südame eeskammer (atrium cordis)*, Rehemaal *südamekoda*. Väitekirjas esinenud *vöötlihas (quergestreifter Muskel)* oli Niggolil veel *vöödiline*

²² Valdese ja Veski „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus“ on näiteks *pars membranacea septi interventricularis* – „interventikulaarvaheseina-membraanosa“, nii et eelnevat eeskujuks võttes võiks selle tõlkida tänapäeval „vaheseina membraanosaks“.

²³ Valdese ja Veski „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatus“ on tõlkeks „fibroosne kolmnurk, fibrooskolmnurk“.

²⁴ A. Valdes, *Glükogeeni hulka*, 1.

lihas (полосатая мышца).²⁵ Doktoritöös kasutas Valdes veel sõna *südame kambrid* (*ventriculus cordis*), millele ta on ise juba „Kogus eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“ tõlkeks pakkunud tänapäeval tuttava *südamevatsakese*. Mitmel juhul eelistas Valdes oma doktoriväitekirjas Niggoli sõnastiku eestikeelsetele pakkumistele pigem ladinakeelse sõna eestindatud vormi (tabel 2).

Tabel 2. Näited ladinakeelse sõna eestindatud vormist Albert Valdese doktoritöös

Ladinakeelne termin	„Eesti arstiteadusline sõnastik“ (1914)	A. Valdesse dissertatsioon (1922)
<i>glycogenum</i>	maksatärklis	glükogeen
<i>bronchus</i>	kõriharu	bronh
<i>aorta</i>	peatuiksoon, elusoon	aort
<i>endocardium</i>	südame sisekest	endokard
<i>trabeculae</i>	välmed, juhtraad	trabeekel
<i>thermostatum</i>	sooja või haudumise kapp	termostaat
<i>injection</i>	sissepritsimine	injektsioon

Valdesse doktoriväitekirjas oli kasutatud ka sõnu, mille otseseid vasteid Niggoli sõnastikust ei leia, kuid mida oli võimalik Niggoli sõnaraamatu abil tuletada. Näiteks *näsalihased*²⁶ (*musculus papillaris*), mille puhul *näsa* (*papilla*) ja *lihas* (*musculus*) on Niggoli sõnastikus olemas, kuigi erinevate lihasetüüpide all seda eraldi välja pole toodud.

Lisaks ladina keelest eestindatud uutele sõnavormidele lõi Valdes oma doktoritöös uusi vasteid. Näiteks sõna *kõhre*,²⁷ mis Niggolil oli tõlgitud *krõmpsluuks* või *kõrsluuks* (*cartilago*) ning mis veel Ferdinand Johann Wiedemanni 1923. aastal ilmunud „Eesti-saksa sõnaraamatus“ oli tõlgitud *krõnks-kondiks*, *kõrkeks*, *kõrkmeks* või *kõrre-luks*.²⁸ Ka Valdesse doktoritöös kasutatavat sõna *ärritusjuhtesüsteem* (*systema conducens cordis*, *Erregungsleitungssystem*) ei leidnud ma Niggoli sõnastikust. Tänapäeval kasutatakse terminit

²⁵ H. Niggol, *Eesti*, 46; A. Valdes, *Glükogeeni hulka*, 69 (tabel).

²⁶ A. Valdes. *Glükogeeni hulka*, 34.

²⁷ Samas, lk 15.

²⁸ Ferdinand Johann Wiedemann. *Eesti-Saksa Sõnaraamat*, 3. trükk teisest, dr Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest (Tartu, 1923).

südamere erutusjuhtesüsteem.²⁹ Uus sõna oli ka *siinussõlm*³⁰ (*Sinusknoten*), mida Rehemaa „Meditsiinisõnastiku“ kohaselt nimetatakse tänapäeval *sinutriaalsõlmeks* (*nodus sinuatrialis*). Ilmselt pärinevad Valdeselt ka sõnad *atrioventrikulaarsüsteem* ja *atrioventrikulaarkimp*,³¹ sest *atrioventricularis* Niggoli sõnaraamatus puudub.

Valdese doktoritöös leidsin mõningaid sõnu, mille algupära ma ei suutnud tuvastada. Näiteks *eba-kõõlusniidile* (*freiverlaufender Zweig des Atrio-Ventrikular Systems*)³² ei leidnud ma vastet Niggoli ega Rehemaa sõnastikust. Ilmselt selline mõiste tänapäeval enam kasutusel pole, ent kuna mul ei õnnestunud ladinakeelset terminit leida ega tuletada, siis kahjuks otsimine paremaid tulemusi ei andnud.

Albert Valdese keeletöö ajakirjas Eesti Arst

Ajakirja Eesti Arst hakkas 1922. aastal regulaarselt välja andma Tartu Eesti Arstide Selts. Selts ise asutati 1919. aastal. 1921. aasta aprillis valiti Albert Valdes seltsi arstiteaduslike oskussõnade komisjoni, kus ta alguses doktoritöö kirjutamise tõttu eriti kaasa ei löönud.³³ Alates 1922. aastast kuulus Albert Valdes ka Eesti Arsti toimkonda. Aastatel 1925–28 valiti ta Eesti Arsti teiseks tegevtoimetajaks, kelle ülesanne oli keele ühtlustamine ning referaatide-osakonna toimetamine.³⁴ Aastatel 1929–44 oli Valdes Eesti Arsti peatoimetaja.³⁵

Pärast väitekirja kaitsmist 1922. aastal otsustas Valdes keskenduda keele arendamisele. Suvel kogus ta rahvakeelseid sõnu, mida sai kasutada uute terminite loomisel.³⁶ Johannes Voldemar Veski-ga saadi sel ajal kokku tavaliselt kaks korda nädalas, teisipäeval ja reedel kell neli Valdese korteris ning arutelu sõnade üle venis sageli kella kaheksani õhtul. Albert Valdese abikaasa Maria Valdes abistas samuti selle töö juures, kirjutades sõnastikest märksõnu välja. Valde-

²⁹ Rehemaa, *Meditsiinisõnastik*.

³⁰ A. Valdes, *Glükogeeni hulka*, 2.

³¹ Samas, 1.

³² Samas, 76.

³³ Sillastu, „Albert Valdes“, 23, 25.

³⁴ A. Valdes, „Eesti meditsiinilis-kirjandusliku“, 464, 466, 468.

³⁵ Samas, 466; Toomsalu, V. Valdes, *Legend*, 134.

³⁶ Sillastu, „Albert Valdes“, 23, 25.

se ja Veski koostöö jätkus 1960. aastateni. Selleks ajaks puudus juba tarvidus pidevate koosistumiste järele ning uued oskussõnad said läbi arutatud telefoni teel, kus konsensus ühe uue sõna puhul saavutati sageli alles pärast mitut peaaegu pooltunnist telefonikõnet.³⁷

Valdes ja Veski selgitasid oskussõnade loomisel esiteks välja termini täpse definitsiooni, mida võõrkeelne oskussõna väljendas. Sellest lähtudes kaaluti võimalikke olemasolevaid eestikeelseid väljendusi või otsiti algeid uue oskussõna loomiseks Ferdinand Johann Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamatust“ või mõnest teisest allikast. Püüti leida sõnavorme, mis ühelt poolt rahuldaksid teaduslikke nõudeid, kuid teisalt oleksid ikkagi rahvakeelepärased.³⁸

Ajakirja esimese numbriga eessõnas kirjutab Henrik Koppel: „*Jääb küsimus, kas meie keel on juba küllalt arenenud eriteadusliste tööde jaoks? Alguses on muidugi natukene raskusi, aga õpetegevus keskkoolides ja ülikoolis näitab, et need raskused ammugi nii suured ei ole, kui kardeti. Ühegi rahva keel ei ole iseenesest teadusliste mõistete ega nimetuste jaoks sünnis olnud, ta on selleks tehtud ja see töö on ka meil tehtav, nagu paari aastase tegevuse järele näeme.*“³⁹ Samas numbris on ka Valdes üleskutse: „*Oskussõnade-toimkond palub asjast huvitatuid lahkesti teatada toimkonnale igasuguseid parandavaid märkusi olemas olevate eestikeelsete oskussõnade kohta ja uusi eestikeelseid oskussõnu arstiteaduse alalt.*“⁴⁰

Järgnevatel aastatel avaldas Valdes Eesti Arstis mitmeid kirjuti oskuskeele kohta. Suurem töö oskussõnade arendamisel algas 1923. aastal, mil oskussõnade komisjoni teised liikmed olid tööst ajapuudusel loobunud. Küsimuse peale, kuidas ta üksi toime tuleb, olevat Valdes vastanud: „Mul on nii paremgi, palju rahulikum.“⁴¹ Alguses oli Eesti Arstis lubatud töid avaldada nii eesti kui võõrkeeles,⁴² kuid 1924. aastast hakati avaldama ainult eestikeelseid kirjuti.⁴³

³⁷ Samas, lk 25–26.

³⁸ Albert Valdes, „J. V. Veski ja eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamine“, *No-naginta, Eesti Emakeele Seltsi Toimetised*, 6 (Tallinn, 1963), 67, 71.

³⁹ Henrik Koppel, „Eessõnaks“, *Eesti Arst*, 1 (1922), 5.

⁴⁰ Albert Valdes, „Kroonika. Eesti arstiteaduslised oskussõnad“, *Eesti Arst*, 1 (1922), 63.

⁴¹ Sillastu, „Albert Valdes“, 25.

⁴² Ludvig Puusepp, Aleksander Rammul, Siegfried Talvik (Ajutine Toimetus), „Eesti Arsti“ ilmumise puhul“, *Eesti Arst*, 1 (Tartu, 1922), 2.

⁴³ „Arstiliste organisatsioonide tegevus. V Eesti Arstideseltside Liidu peakoosoleku protokoll“, *Eesti Arst*, 5 (Tartu, 1925), 154.

Ilmar Laan jagas Albert Valdese tööd Eesti Arstis aastatel 1922–40 kolmeks perioodiks. Esimesel perioodil (1922–24) avaldas ta kuus kirjutist oskussõnade kohta ning lisaks juhtis tähelepanu keelelis-tele vajakajäämistele ka referaatide kokkuvõtetes. Teisel perioodil (1925–28) ilmus temalt arstiteaduslikust oskuskeelest artikleid kolm, kuid neljal juhul juhtis ta keeleküsimustele tähelepanu referaate ja raamatuid tutvustavates kirjutistes. Kolmandal perioodil (1929–40) avaldas ta oskuskeelega kohta kuus kirjutist ning lisaks käsitles keeleküsimusi veel kaheksas kirjutises.⁴⁴

Käesolevas artiklis pean kohasemaks Eesti Arstis ilmunud Valdese oskuskeelega kirjutiste jagamise kolmeks olenevalt töö iseloomust: 1) nimekirjad uutest oskussõnadest, kus eestikeelne vaste käib koos ladina-, saksa- või venekeelse sõnaga; 2) valitud oskussõnade pikemad seletused; 3) keeleprobleemide väljatoomine referaatide ja kirjanduse arvustustes. Keelearenduse osaks võib lugeda ka tema arstiteaduslikud artiklid, milles ta mõnd uut sõna tutvustas.

Oskussõnade nimekirju hakati Eesti Arstis avaldama 1923. aastal, mil kolme numbril lõpus avaldati nimekiri oskussõnadest A–Fäulnis.⁴⁵ 1924. aastal ilmus Valdesel koostöös Veskiga „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“, mis sisaldas umbes 3000 terminit saksa-, ladina- või venekeelsete vastetega. Järgnevatel aastatel jätkas ta erinevate meditsiinivaldkondade oskussõnade avaldamist Eesti Arstis: 1925. aastal füüsilise teraapia alalt,⁴⁶ 1926. aastal diagnostilisi oskussõnu,⁴⁷ 1930. aastal juhised lahanguprotokollide koostamiseks.⁴⁸

Albert Valdes avaldas korduvalt Eesti Arstis mõnede meditsiini oskussõnade pikemaid seletusi, et tagada nende kasutamine õiges kontekstis. Esimesed säärased ülevaated ilmusid temalt 1924. aastal kahes osas ja avaldati ka „Kogus eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“.

⁴⁴ Ilmar Laan, „Albert Valdes, ajakiri „Eesti Arst“ ja oskuskeel“, *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*, 686 (Tartu, 1984), 16–18.

⁴⁵ Albert Valdes, „Eestikeelsed arstiteaduselised oskussõnad“, *Eesti Arst*, 3 (Tartu, 1923), lisa; Albert Valdes, „Eestikeelsed arstiteaduselised oskussõnad“, *Eesti Arst*, 6 (Tartu, 1923), lisa; Albert Valdes, „Eestikeelsed arstiteaduselised oskussõnad“, *Eesti Arst*, 10 (Tartu, 1923), lisa.

⁴⁶ Albert Valdes, „Eestikeelseid oskussõnu füüsilise teraapia alalt“, *Eesti Arst*, 6, (Tartu, 1925), 174–178.

⁴⁷ Albert Valdes, „Diagnostilisi oskussõnu“, *Eesti Arst*, 11 (Tartu, 1926), 435–437.

⁴⁸ Albert Valdes, „Arstiteaduslik oskuskeel. Keelelisi sugemeid lahanguprotokollide koostamiseks“, *Eesti Arst*, 1, (Tartu, 1930), 11–24.

1924. aastal andis ta pikemad selgitused järgmistele oskussõnadele: lubjastuma, rasvastuma, veetlustama, värvitustama, -veresus, külmetama, külmetuma, külmama, külmuma, külmutama, külmutuma, song, kärbumine, roisk-kärbus, haav, paise, lamatis,⁴⁹ -kusesus, veritsustõbi, verevalum, rike, korratud, häire, haigestus, haigustuma, haigustama, haigus, tõbi, haiguma, tervistama, tervistuma, tervistus, nakkus, nakatama, nakatuma, nakatus, kiduma, kõduma, väärastuma, manduma, kivind, kivistis, toituma, toitumus, toidustama, toitsus, toitus, haisema, lõhnama, lehkama, vinama, koolnu, kulg, näht, juhus, juht, süstima, süste, süstel, tüsilik, tüsitus, tüsitama, võrsuma, vohama.⁵⁰

1925. aastal avaldas Valdes füüsikalise teraapia oskussõnu, andes pikema selgituse viiele uuele sõnale ja nende tuletistele: suplema, kümblema, ravi, tervistus, toimima ja mõjuma. Seal on võrreldud näiteks sõnu *suplema* ja *kümblema*, millest viimane pärineb murdekeelest.⁵¹ 1929. aastal esitas ta ligikaudu 160 oskussõna selgitused, sealhulgas tegi Valdes ettepaneku võtta *nõuandepunkti* asemel kasutusele *nõuandla* ning *külgehakkavate haiguste haigemaja* asemel *nakkushaigla*.⁵²

1930. aastal avaldas Valdes juhendi lahanguprotokollide koostamise kohta, kergendamaks kirjutajate vaeva ning ühtlustamaks lahanguprotokollide keelt. Artiklis on toodud lühendatud kirjeldus lahanguprotokollist ning lõppu on lisatud veel peaaegu 100 oskussõna seletused.⁵³

Arstiteaduslikes kirjutistes tutvustas ta samuti oskuskeelt, esitades tavaliselt uuemate sõnade järele sulgudes ladinakeelse nimetuse. Näiteks artiklis „Südame suurte arteriaalsete soonte transpositsioonist, eriti korrigeeritud transpositsioonist“ on sõna *pärgurge* puhul sulgudes antud ladinakeelne nimetus *sinus coronarius*.⁵⁴ Tegu

⁴⁹ Albert Valdes, „Mõnede eestikeelsete arstiteadusliste oskussõnade selgituseks I“, *Eesti Arst*, 2 (Tartu, 1924), 29–32.

⁵⁰ Albert Valdes, „Mõnede eestikeelsete arstiteadusliste oskussõnade selgituseks II“, *Eesti Arst*, 10, (Tartu, 1924), V–VIII.

⁵¹ A. Valdes, „Eestikeelseid oskussõnu füüsikalise teraapia alalt“, 174–175.

⁵² Albert Valdes, „Arstiteaduslik oskuskeel. Mõningate oskussõnade selgituseks“, *Eesti Arst*, 6 (Tartu, 1929), 230–231.

⁵³ A. Valdes, „Arstiteaduslik oskuskeel. Keelelisi sugemeid lahanguprotokollide“, 11, 22–24.

⁵⁴ Albert Valdes, „Südame suurte arteriaalsete soonte transpositsioonist, eriti korrigeeritud transpositsioonist“, *Eesti Arst*, 11 (Tartu, 1929), 406.

on sõnaga, mille Valdes oma doktoriväitekirjas 1922. aastal veel tõlkimata jättis.

Referaatide ja kirjanduse tutvustuse juures leidis Valdes korduvalt võimaluse viidata puudujääkidele oskuskeeles, oli selleks refereeritava teose autori eksimus või eestikeelse sõnavara üldine puudulikkus. Vastavaid kirjutisi leiab 1922., 1925., 1929., 1933. ja 1939. aasta Eesti Arstis. Näiteks 1922. aastal tõi ta soomekeelse arstiteadusliku sõnastiku tutvustuses välja probleemi, et eesti keeles puuduvad kindlad vasted terminitele *vulnus* ja *ulcus*, mille mõlema puhul kiputakse kasutama sõna *haav*. Niggoli „Eesti arstiteaduslikus sõnastikus” oli sõna *ulcus* puhul kasutatud ka vastet *paise* ning Valdes tegi ettepaneku, et seda tuleks järjekindlalt rakendada.⁵⁵ 1924. aastal välja antud „Kogus eestikeelseid arstiteaduslikke oskussõnu on *ulcuse* vasteks *paise*,⁵⁶ kuid 1930. aastal on sõna tõlkeks *haavand*,⁵⁷ millist vastet me ka tänapäeval kasutame.

Samas 1922. aasta tutvustuses tõstatas Valdes probleemi, et sõnad *Eiterung* ja *Fäulnis* tõlgitakse eesti keeles *mädanemiseks*.⁵⁸ Tema kaks aastat hiljem ilmunud sõnakogumikus on *Eiterung* tõlgitud *mädanemiseks* ning *Fäulnis* *roiskumiseks*. Lisatud on märkus, et teaduslikus keeles nende mõistete mitteeristamine on kõige jämedam keeleviga ning lisaks on selgitus, mis aitaks inimestel vahet teha: „*Mädanemine on patoloogis-bioloogiline protsess, mis ainult elavas organismis toimub. Roiskumine aga on organismi surnud kudede lagunemine teatavate mikroobide tegevusel lihtsamateks keemilisteks ühendusteks, millest mõned väga vastikult haisevad.*”⁵⁹

Oma raamatuarvustustes tõi Valdes korduvalt välja oskuskeelevale kasutuse. Toon mõned näited. 1925. aastal tõi ta teose „Tervishoid Eestis” puhul välja järgmised arstiteadusliku keele vead: difteeriit (õige difteria või difteeriline põletik), kihvtitus (mürgistus), laopõletik (laupõletik), luumurre (luumurd), kõriharud (kopsutorud), *luxatio* kui väljanihe, *distorsio* kui nikastus.⁶⁰ 1929. aastal ilmunud

⁵⁵ Albert Valdes, „Kirjandusest. Saksalais- ja latinalais-suomalainen lääketieteellinen sanasto“, *Eesti Arst*, 2 (Tartu, 1922), 121.

⁵⁶ A. Valdes, J. V. Veski, *Kogu*, 34.

⁵⁷ A. Valdes, „Arstiteaduslik oskuskeel. Keelelisi sugemeid lahanguprotokollide“, 23.

⁵⁸ A. Valdes, „Kirjandusest“, 121.

⁵⁹ A. Valdes, J. V. Veski, *Kogu*, III.

⁶⁰ Albert Valdes, „Kirjanduse tutvustus. Tervishoid Eestis“, *Eesti Arst*, 11 (Tartu, 1925), 346.

arstilise kalendri tutvustuses tõdes Valdes, et kuigi keelelise toimetamise poolel on märgata edu, leidub ikkagi küllaldaselt vigu. Välja tõi ta näiteks, et *mürgituse* asemel peaks olema *mürgistus*, *strychnin* asemel *strühniin* ja *tina ühendused* asemel *tinäühendid*.⁶¹

Tänu neile arvustustele on jälgitav teatud määral ka oskuskeele areng. Kui 1924. aasta teoses „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu” on *luxatio* tõlkeks *väljanihe*, siis 1929. aastal heidab Valdes arvustuses teosele „Esimene abi õnnetusjuhtudel“ ette, et seal on *luxatio* tõlgitud *väändumiseks*, kuid tegelikult peaks olema *nihestus*. Lisaks tõi ta vigadest välja veel: *soojuslööök* (õige kuumarabandus), *siifilis* (süüfilis), *suukoobas* (suuõõs), *kõrikaas* (kõripealis), *murre* (murd).⁶²

Mõnikord tõi Valdes referaadis sisse ka täiesti uue oskussõna, näiteks pärssima (*hemmen*).⁶³ Mitte kõik Valdese välja pakutud terminid pole tänapäeval kasutusse jäänud. Näiteks soovitus kasutada sõna *kompimine* asemel *komplemine*.⁶⁴ Mõnes sõnas on muutunud mõni täht, näiteks *haigustuma* ja *haigustama* on tänapäeval vastavalt *haigestuma* ja *haigestama*.⁶⁵

Meditiinilise oskuskeele puhul ei piirdunud töö ainult eesti keeles puuduvate sõnade väljatöötamisega, vaid töö käigus ilmnes vajadus vahetada välja juba tuttavaid oskussõnu või muuta nende keelelist kuju. Põhjused sõnu muuta olid järgmised: võõrapärased sõnad; pikad ja ebatäpsed liitsõnad; mitut tõlgitusviisi võimaldavad sõnavormid; sõnad, mis ei võimalda luua vajalikke sõnatuletisi; mitut mõistet tähistavad sõnad; mõiste olemust mitteväljendavad sõnad ja grammatikareeglite vastu eksivad sõnad. Iga põhjuse juurde on lisatud näited.⁶⁶

Võõrapäraste sõnade puhul soovitas Valdes kasutada saksapärase *kihvti* asemel *mürki*. Ebatäpsete sõnade puhul juhtis tähelepanu, et

⁶¹ Albert Valdes, „Kirjanduse tutvustus. Arstiline kalender 1929“, *Eesti Arst*, 1 (Tartu, 1929), 33.

⁶² Albert Valdes, „Kirjanduse tutvustus. Esimene abi õnnetusjuhtudel“, *Eesti Arst*, 2 (Tartu, 1933), 98.

⁶³ Albert Valdes, „Referaadid. *Über die temperaturherabsetzende Wirkung des Schmerzes*“, *Eesti Arst*, 4 (Tartu, 1925), 112.

⁶⁴ Albert Valdes, „Kirjanduse tutvustus. Lastehaigused“, *Eesti Arst*, 12 (Tartu, 1939), 817.

⁶⁵ A. Valdes, J. V. Veski, *Kogu*, V–VI.

⁶⁶ Albert Valdes, „Eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamisest“, *Eesti Arst*, 11 (Tartu, 1926), 432–433.

pika küljeluu-krõmpsluu asemel saab oskussõnade lühemalt kasutada *roidekõhr*. Mitmetähenduslike sõnade puhul tõi ta välja *mürgituse* – ühest küljest mürgi toime kehasse ja teisest küljest mürgita olek. Seejärest soovitas kasutada *mürgistust*. *Külgehakkav haigus* ei võimalda luua vajalikke tuletisi, mida saab luua *nakkushaigusega* – *nakatis*, *nakkama*. Mõnikord on olemas sõna, mis tähistab mitut mõistet, nagu *mädanemine*, kuid tegelikult peaksid eri protsesside jaoks kasutusel olema nii *mädanema* kui *roiskuma*. Sõna, mis ei väljenda mõiste olemust õigesti, oli näiteks *glandula suprarenalis*, mida oli tõlgitud *lisaneeruks*, kuid kuna tegu pole seesuguse koelise ehitusega organiga nagu neer, siis oleks A. Valdes kohaselt täpsem tõlkida *neerupealseks näärmeks*. Segamini tarvitavatest mõistetest tõi ta välja *üdi*, *säsi* ja *aju*.⁶⁷

Eesti Arsti artiklite põhjal on näha, kui kaua mõne sõna juurdumiseks aega võis minna. Kui võtta näiteks juba läbi käinud *ulcus*, siis 1926. aasta Eesti Arstis on kokkuvõtte Tartu Eesti Arstide Seltsi koosolekult, kus pidasid ettekande Peeter Hansen ja Albert Valdes. Kuigi juba 1924. aastal oli Valdes välja pakkunud *ulcus*'e asemele sõna *paise*, siis veel kaks aastat hiljem on ettekandes kasutatud eesindatud sõna *ulkus*. Sealjuures teostas Valdes kõnealusel haigusjuhu patoloogilis-histoloogilist uurimist.⁶⁸

Valdes rõhutas teaduskeele arendamisel stiili osatähtsust. Teaduslikud tööd nõudvat „väljenduse lühidust ja täpsust; neis ei tohi olla ilmaaegseid sõnailustusi ega kõrvalmõtete veeretamist“. Ta esitas näiteid, kuidas teaduslikes töödes mõtteid võimalikult lühidalt avaldada. Lause „Mis puutub maksasse, mida ma olen ka, nagu juba eespool tähendatud, histoloogiliselt uurinud, siis pean ma küll tunnistama, et selles elundis pole ma võinud mikroskoopiliselt mingisuguseid isäralikke muutusi tähele panna“ soovitas ta asendada kolme sõnaga: *maks histoloogiliste muutusteta*.⁶⁹

Oma sihid ja soovid teadusliku keele arendamisel võttis Valdes kokku järgmiselt: „*Meie teadusliku keele arendamine oskussõnaliselt ja stiililiselt võimaldab meil saavutada sõna tõsisel mõttes kultuurset*

⁶⁷ Samas.

⁶⁸ Peeter Hansen, Albert Valdes, „Nahatuberkuloosi ja kartsinoomi differentsiaalset diagnoosist“, *Eesti Arst*, 1 (Tartu, 1926), 31.

⁶⁹ A. Valdes, „Eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamisest“, 434–435.

*keelt. Ja kui see keel on saanud meie kirjanduse pärisomanduseks, siis alles võime maitsta kultuurse keele üllust ja siis alles näeme, kui kohmakas teaduslike mõistete väljendamiseks on olnud meie keel enne selle arendamist.*⁷⁰

Populaarteaduslikud artiklid

Valdeselt on ilmunud palju populaarteaduslike artikleid ajakirjas *Tervis*, aga ka ajakirjades *Agu* ja *Loodus*. Lisaks pärinevad temalt mitusada meditsiinikirjutist „Eesti entsüklopeedias“, kus ta oli arstiteaduse osakonna toimetaja.⁷¹ Valdes on kirjutanud: „*Populaarteaduslikud tööd suurel määral taotlevad uute eestikeelsete meditsiiniliste terminite, aga ka oskuskeeliste väljenduste juurutamist kirja- ja kõnekeelde.*“⁷²

Hinnangu Valdese populaarteaduslikele töödele andsid tema professoriks valimise puhul H. Koppel ja H. Kull.

„Keikides (populaar-arstiteaduslistes) töödes käsitatakse aineid üldise patoloogia alalt, nagu juba nende pealkirjad näitavad. Näiteks: „Mädanemine ja roiskumine“, „Põletik bioloogilise probleemina“, „Song“ [-] j.n.e. [-] Nende tööde mõistmiseks eeldatakse loodusteaduse eelteadmisi keskkoolide kursuse ulatuses. [-] Keik need tööd annavad tunnistust autori suurest osavusest üksikute mõistete seletamisel, kui ka aine ülewaatlikul käsitamisel. [-]“

*Autori populaar-arstiteaduslistes töödes ei ole aga mitte ainult aine eeskujulikult käsitatud, need on eeskujulikud ka oma keele poolest, autor on ka nende keelilise väljatöötamise peale suurt rõhku pannud, tarwitusele võttes neis oma poolt soovitatud oskussõnu. Igale, kellel arstiteadusliste ainete üle seletusi anda ehk kirjutada tuleb, osuttub nende dr Valdes'e töödega tutvunemine väga kasulikuks.*⁷³

⁷⁰ Samas, 435.

⁷¹ Peeter Treiberg, Johannes Voldemar Veski, *Eesti Entsüklopeedia I, A – Chamdi*, peatoim Richard Kleis (Tartu, 1932), VII.

⁷² Viuu Sillastu, „Albert Valdese publikatsioone“, *Nõukogude Eesti Tervishoid*, 6 (Tallinn, 1984), 455.

⁷³ Prosektor Dr. med. A. Valdes'e filoloogiliste ja populaar-arstiteadusliste tööde kohta arvamise avaldamine. Rahvusarhiivi ajalooarhiiv (EAA), 2100-2-1298, l. 101p–102.

Nendes ajakirjades avaldatud artiklites on taas näha meditsiini oskuskeele muutusi. Kui 1923. aastal kasutas Valdes ise artiklis „Mädanemine ja roiskumine“ veel sõnu *verekihvitus* ja *pisilane*,⁷⁴ siis 1924. aastal pakkus ta „Kogus eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“ saksakeelse *Gift* vasteks *mürk* ning 1925. aasta Tervises kirjutas ta juba pisikutest (pisilastest) ehk bakteritest.⁷⁵

Laiemale lugejaskonnale mõeldud populaarteaduslikes artiklites oli ühelt poolt rõhk pildimaterjalil, mis aitaks lugejal oskussõnavara kinnistada ning samas paremini protsesside toimumist mõista. Seda tõi esile ka Kull ja Koppel oma arvamusalalduses: „*Antawa pildi iseäranis selgelt silmade ette kujutamiseks aitavad veel mõjuvalt kaasa töödele juurelisatud rohkearvulised joonised, mis autor ise walmistanud.*“⁷⁶

Oskussõnade mõistelisi erinevusi seletas Valdes mõnikord kujundlike näidete abil, näiteks kärbumine ja roiskumine:

*„Kui näituseks inimene on õnnetul kombel wankri alla jäänud ja rattad üle tema sääрте läinud, siis wõiwad muljumise kohal kehakoed puruneda ja weresooned katkestuda. Jalaosad allpool wigastuse kohta jääwad küll weel keha külge, kuid ei saa enam werd. Kõik rakud selles jalaosas kärbuwad toidu puudusel. [...] Kui purustatud ja kärbunud jalga pisilased pääsewad, siis algawad seal niisamasugused lagunemisprotsessid nagu wedelewas surnukehas wõi lihatükis. See on – kärbunud kehaosa hakkab roiskuma.“*⁷⁷

Oskussõnavara tutvustas Valdes populaarteaduslikes kirjutistes sageli, esitades üht sõna selle paremaks kinnistamiseks mitu korda. Näiteks artiklis „Inimkehas tekkiwatest kiwidest ja nende põhjustatud haigustest“ tõi ta sulgudes lisatud tähendusega välja järgmised sõnad: *mulk* (auk), *pisikud* (pisilased), *ussjätke-põletik* (pimesoole-põ-

⁷⁴ Albert Valdes, „Mädanemine ja roiskumine“, *Agu*, 2 (Tallinn, 1923), 57–58.

⁷⁵ Albert Valdes, „Inimkehas tekkiwatest kiwidest ja nende põhjustatud haigustest“, *Tervis*, 11 (Tartu, 1925), 164.

⁷⁶ Prosektor Dr. med. A. Valdes'e filoloogiliste ja populaar-arstiteadusliste tööde kohta arvamise awaldamine. EAA, 2100-2-1298, l. 102.

⁷⁷ Albert Valdes, „Mõned mõisted üldisest haiguseõpetusest“, *Tervis*, 12 (Tartu, 1923), 139.

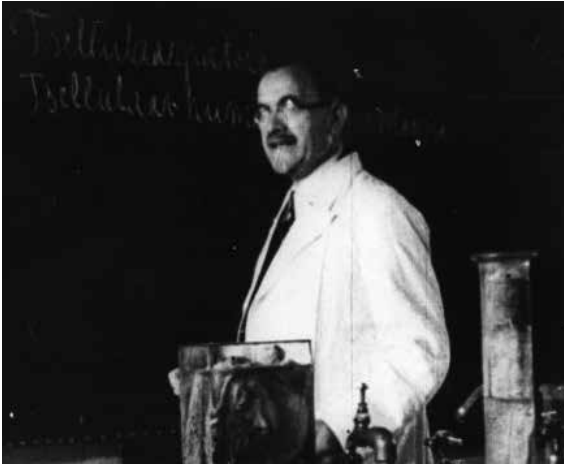

Foto 1. Albert Valdes loengut pidamas (uamf119_4)

letik), *mulgustumine* (augutekkimine), *koostis* (koosseis), *kulgema* (edasi kestma või käima), *seedimishäire* (riike), *kahkjad* (kahvatud), *lahustuma* (sulama), *arstim* (arstirohi), *mikroskoop* (suurekstegeve klaas), *kusiti* (kust väljalaskev toru), *lewima* (lialali lagunema), *pitsuma* (kinni jääma), *kusetus* (kuseta olek), *ägedalt* (kiiresti). Sealjuures esinesid sõna *arstim* koos tähendusega kolm korda, *mulk* ja *mulgustama* aga kaks korda.⁷⁸

Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat

Albert Valdese ja Johannes Voldemar Veski keelealase koostöö lõppesmärk oli välja anda põhjalik meditsiiniterminite sõnastik,⁷⁹ milleks sai „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat“. Veski sõnade kohaselt valmis selle käsikiri juba 1945. aastal, kuid jäi trükiolude sunnil seisma ning esitati kirjastusele 1956. aastal.⁸⁰ Pavel Bogovski väitel oli 1945. aastal siiski olemas vaid kartoteek, mida ta ka ise 1946.–49. aastal kasutas. Käsikiri olevat koostatud alles pärast 1955. aastal kehtestatud Pariisi nomenklatuuri (*Parisiensia nomina ana-*

⁷⁸ A. Valdes, „Inimkehas tekkiwatest kiwidest“, 161–175.

⁷⁹ P. Bogovski, I. Laan, „Eesti arstiteadusliku“, 82.

⁸⁰ Johannes Voldemar Veski, Eduard Väari, „Minu sõnaraamatutealasest tegevusest“, Emakeele Seltsi Aastaraamat, 14–15 (Tallinn, 1969), 19.

tomica, PNA) ning esitatud kirjastusele 1958. aastal.⁸¹ Nõukogude Liidus võeti PNA vastu 1956. aastal.⁸²

Kirjastus esitas käsikirja anatoomiaterminoloogia komisjonile ja 1959. aastal otsustas komisjon, et kuna retsenseerimine tähendaks omapoolsete muudatuste väljapakumist ja nõuaks kahe aasta tööd, ei ole käsikirja võimalik esitatud kujul retsenseerida.⁸³ Valdes ja Veski otsustasid käsikirja tagasi võtta. „*Vahepeal olid aga anatoomia sõnastiku koostamisel tööle hakanud mitmed teised autorid. Selgus ühtlasi, et põhiline erinevus meie ja teise kollektiivi vahel on suhtumine terminoloogiasse. Meie pidasime tarvilikuks eestikeelse terminoloogia loomist ja juurutamist, nemad aga leppisid ladinakeelsete terminite eestipärastamisega.*“⁸⁴

1962. aastal on „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatu“ käsikirja annoteerinud Richard Kleis.

*„Sõnaraamat kujutab endast kindlas süsteemis teostatud põhjalikku teaduslikku tööd ja sisaldab üle 30 000 termini eesti ja vene vastetega kõigilt arstiteaduse aladelt. Sõnaraamatus ei piirduta üksnes eesti ja vene vastete andmisega ladinakeelsele märksõnadele, vaid seletatakse ka märksõnadena esinevate oskussõnade päritolu ning koostisosade tähendusi ja õpetatakse võõrkeelseid termineid õigesti hääldama. [-] Sõnaraamatu avaldamisel trükkis oleks suur tähtsus eesti meditsiinilise terminoloogia tarvitamise ühtlustamise seisukohalt niihästi praktikas (hääldamisel) kui ka teaduslikus ja õppekirjanduses. Seepärast tuleb sõnaraamatu kirjastamist võimalikult juba lähemas tulevikus kõigiti pooldada.“*⁸⁵

„Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatu“ täiendatud käsikiri valmis ja selle teine eksemplar esitati kirjastusele 1964. aastal.

⁸¹ Pavel Bogovski, „Meditsiinisõnaraamat: saamisluгу ja kriitikat“, Keel ja Kirjandus, 9 (Tallinn, 1983), 515–516.

⁸² Paul Alvre, Arne Lepp, Ela Lepp-Kogerman, „Humaananatoomia oskussõnade olukorrast“, Keel ja Kirjandus, 8 (Tallinn, 1969), 490.

⁸³ Samas, 516.

⁸⁴ J. V. Veski, E. Vääri, *Minu*, 19–20.

⁸⁵ Richard Kleis, *Annotatsioon. A. Valdese ja J. V. Veski, Ladina-eesti-vene meditsiiniline sõnaraamat* (käsikiri), Tartu Ülikooli raamatukogu (TÜR KHO), fond 70, säilik 110, l. 62 (11.07.1962).

Lepingut siiski ei sõlmitud, kuna kirjastus tahtis enne kätte saada ka esimese eksemplari, pärast seda oleks kirjastuse toimetaja alustanud käsikirja ettevalmistamist. Pavel Bogovski arvates võis Valdes sellest järeldada, et käsikirjas tahetakse teha muudatusi, ning ei saanud seepärast käsikirja kirjastusele.⁸⁶

27. jaanuaril 1970 õnnestus kirjastusel Valgus sõlmida leping Valdese ja selleks ajaks juba surnud Veski pärija A. Veskiga. Algukest peale oli selge, et teose toimetamine võtab aega ning alguses arvati, et sõnaraamat võiks ilmuda 1973. aastal.⁸⁷ 1971. aastal suri ka Valdes ning järgmistel aastatel jäi töö sõnaraamatu kallal soiku. 1976. aastal said kirjastuse teadustoimetajateks keeleteadlane professor Paul Alvre ja dotsent Viuu Sillastu⁸⁸ (professor Valdese tütar), kes käsikirja lõpetasid. Umbes 30 000 oskussõna sisaldava kaheköitelise „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatu“ esimene köide ilmus 1982. aastal, teine köide 1983. aastal.⁸⁹

Bogovski on oma arvustuses „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatule“ ette heitnud peamiselt kahte sorti vigu: 1) võõrsõnadega ülepakkumist; 2) paigutist ebajärjekindlust. Bogovski arvates puudub liiga võõralt kõlavatel sõnadel lootus juurduda. Näiteks on ta toonud välja, et *kolmikärv* on parem vaste kui eestipärastatud võõrtüveline *trigemünnärv* (*nervus trigeminus*) või *võõrkeha* parem kui *alieenne korpus* ehk *keha*, *alienkorpus* (*corpus alienum*). Järjepidevusetuse all tõstis ta esile näiteks sõnu, millel on antud eri kohtades erinevad tähendused – *compressor musculus* kui ühes kohas *kompressorlihas*, *sururlihäs* ja teises kohas *kokkusurujalihas*, *kokkusuruja*.⁹⁰

Siiski ei tohiks mõnele puudustele vaatamata alahinnata seda tööd, mis „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatu“ koostamisel ära tehti. Lisaks oskussõnavarale on sõnastikus toodud erinevate keelte rõhuasetus ja hääldus, andmed sõnade tuletamise ja päritolu kohta, omaette peatükina veel ladina keele grammatika.⁹¹ Bogovski sõnade kohaselt oli

⁸⁶ Bogovski, „Meditsiinisõnaraamat“, 517.

⁸⁷ V. Pillau, „Vastukajad“, *Nõukogude Eesti Tervishoid*, 3 (Tallinn, 1970), 239.

⁸⁸ Bogovski, „Meditsiinisõnaraamat“, 517.

⁸⁹ Lea Boston, „Albert Valdese elust ja tööst“, *Akadeemia*, 6 (Tartu, 2001), 1259.

⁹⁰ Bogovski, „Meditsiinisõnaraamat“, 518–519; Albert Valdes, Johannes Voldemar Veski, *Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat, I osa* (Tallinn, 1982), 215, 229, 605, 627.

⁹¹ Vello Laos, „A. Valdese ja J. V. Veski „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat“ kahes köites“, *Nõukogude Eesti Tervishoid*, 6 (Tallinn, 1984), 457.

sõnaraamatu ilmumine suursündmus kogu Nõukogude Liidu ulatuses, kuna tegemist oli kolmanda põhjaliku meditsiiniterminite sõnaraamatuga pärast ladina-vene-läti ja vene-tadžiki-ladina sõnaraamatut.⁹²

Kokkuvõte

Albert Valdes oli Tartu Ülikooli patoloogilise anatoomia professor, kes 1922. aastal kaitses ühe esimese eestikeelse doktoriväitekirja Tartu Ülikoolis. Töö kirjutamise käigus puutus ta kokku eestikeelse meditsiiniterminoloogia puudulikkusega. Vajalike oskussõnade väljaarendamiseks pöördus Albert Valdes Tartu Ülikooli professori Johannes Voldemar Veski poole, kellega koos tegeleti aastakümneid arstiteadusliku oskussõnavara väljaarendamisega. Tähelepanu ei pööratud ainult eesti keeles puuduvate sõnade leidmisele, vaid üle vaadati ja vajaduse korral asendati ka juba kasutusel olevaid oskussõnu.

Peamised põhjused sõnade muutmiseks olid järgmised: võõrapäraseid sõnad; pikad ja ebatäpsed liitsõnad; mitut tõlgitsusviisi võimaldavad sõnavormid; sõnad, mis ei võimalda luua vajalikke sõnatuletsi; mitut mõistet tähistavad sõnad; mõiste olemust mitteväljendavad sõnad ja grammatikareeglite vastu eksivad sõnad. Sealjuures ei olnud Valdes nõudlik mitte ainult teiste loodud sõnade suhtes, vaid jätkas ka enda välja pakutud sõnade täiustamist.

Oskussõnavaraalaseid kirjatöid avaldas Albert Valdes peamiselt ajakirjas Eesti Arst, aga ka populaarteaduslikes ajakirjades Tervis, Agu ja Loodus. Lisaks koostas ta mitusada kirjutist „Eesti entsüklopeediale“, mille arstiteaduse osakonna toimetaja ta oli. Postuumselt ilmusid Valdese ja Veski koostööst 1982. ja 1983. aastal „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatu“ kaks köidet. Sõnaraamat sisaldas umbes 30 000 oskussõna ning tegu oli kolmanda põhjaliku meditsiiniterminite sõnaraamatuga Nõukogude Liidus.

Paula Pöder on TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi magistrant ja TÜ muuseumi projektijuht

⁹² Bogovski, „Meditsiinisõnaraamat“, 517.

Albert Valdes's Doctoral Thesis and his Contribution into Developing Estonian Medical Terminology

PAULA PÕDER

University of Tartu Museum

Albert Valdes was a Professor of Anatomical Pathology and one of the first in the University of Tartu to defend his doctoral dissertation in Estonian, which he did in 1922. When writing the dissertation, he struggled with the problem that Estonian medical terminology was inadequate. Valdes turned to another Professor of the University of Tartu, Johannes Voldemar Veski, to develop the necessary technical terms and they continued to work together for decades with that aim. Their purpose was not only to find terms lacking in Estonian but also to review and, if necessary, replace the technical terms already in use.

Primarily the following terms were replaced: foreign loans; long and inaccurate compound words; words that could be interpreted in multiple ways; words that did not enable to create necessary compound words; words that had multiple meanings; words that did not convey the correct meaning and words that breached grammar rules. Valdes was not only demanding about technical terms created by others but also continued to improve ones he himself had suggested.

Valdes published his writings on technical terms mainly in the journal *Eesti Arst* (Estonian Physician), but also in popular scientific magazines *Tervis*, *Agu* and *Loodus*. In addition, a couple hundred of his writings were published in the Estonian Encyclopaedia, where he also acted as the editor for the medical section. In 1982 and 1983 two volumes of the Latin-Estonian-Russian Medical Dictionary by A. Valdes and J. V. Veski were published posthumously. The dictionary included about 30,000 technical terms and it was the third thorough medical dictionary that has published in the Soviet Union.